चितवनका नाटकको सर्वेक्षण र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

नारायण काफ्ले

शैक्षिक सत्र २०६२-२०६४

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-१-१९-२९१-९७

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

सन् २०१२/वि.सं. २०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनका विद्यार्थी नारायण काफ्लेले नेपाली एम.ए. दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको **चितवनका नाटकको सर्वेक्षण र विश्लेषण** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल ________________
विभागीय प्रमुख हस्ताक्षर

उपप्राध्यापक दीननाथ शर्मा पण्डित ________________
शोधनिर्देशक हस्ताक्षर

प्रा.डा. चूडामणि बन्धु ________________
बाह्य परीक्षक हस्ताक्षर

मिति : १९ फेब्रुअरी २०१२

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र नारायण काफ्लेले **चितवनका नाटकको सर्वेक्षण र विश्लेषण** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रम र लगनका साथ तयार पारिएको प्रस्तुत शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : १९ फेब्रुअरी २०१२

दीननाथ शर्मा पण्डित
उपप्राध्यापक
नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

कृतज्ञता ज्ञापन

चितवनका नाटकको सर्वेक्षण र विश्लेषण शीर्षकको यो शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु दीननाथ शर्मा पण्डितज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । अति व्यस्त हुँदाहुँदै पनि समय निकालेर शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउनुका साथै अत्यन्त शिष्टतापूर्वक आवश्यक सुझाव र सल्लाह दिई आत्मीयताका साथ समुचित निर्देशन दिएर मलाई आत्मबल थप्दै शोध कार्यमा उत्प्रेरित गर्ने आदरणीय गुरूप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी आवश्यक सुझाव दिनुहुने नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालज्यूप्रति म कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि आवश्यक सामग्री र सुझाव दिई प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागका आदरणीय गुरुहरू, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालयका कर्मचारीहरू तथा सोधपुछका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिएर झर्को नमानी सहयोग गर्ने विद्वज्जनहरूप्रति म आभारी छु ।

शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक परेका स्रोत सामग्री जुटाई पूर्ण रूपमा सहयोग गर्नुहुने चितवनका नाटककार प्रकाश चापागाई, मीनप्रसाद शर्मा, पुष्प आचार्य, रणेन्द्र बराली, नारायणदत्त शास्त्रीप्रति आभारी छु । त्यस्तै हरतरहले मलाई अनुकूल वातावरण मिलाई पूर्ण सहयोग पुऱ्याउने मेरा मित्रजनहरू र समयमै टङ्कन गरी सहयोग गर्ने कालिका कम्प्युटर सर्भिस, नारायणगढका महेश पौडेलप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्तमा **चितवनका नाटकको सर्वेक्षण र विश्लेषण** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

मिति : १९ फेब्रुअरी २०१२

....

नारायण काफ्ले

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस अध्ययन पत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरूको पूरा रूप यसप्रकार छ :

इ.स.	इस्वी संवत्
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
द.नं.	दर्ता नम्बर
पा.वि.के.	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
पृ.	पृष्ठ
प्रका.	प्रकाशक
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
वि.सं.	विक्रम संवत्
सं.	संवत्
सम्पा.	सम्पादक

विषयसूची

अध्याय : एक

शोधपत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यका उद्देश्यहरू	२
१.४ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	३
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	४
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.७ सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.७ शोधविधि	५
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५

अध्याय : दुई

नाट्यसिद्धान्तको परिचय

२.१. परिभाषा	७
२.१.१ पूर्वीय धारणा	८
२.१.२ पाश्चात्य धारणा	९
२.२ नाटकीय तत्त्व	१०
२.२.१ पूर्वीय धारणा	११
२.२.२ पाश्चात्य धारणा	११
२.३ आधुनिक नेपाली नाट्यपरम्परा र चितवनको नाटक	१८
२.३.१ प्राथमिक काल	१८
२.३.२ माध्यमिक काल	२०
२.४ आधुनिक काल	२१
२.४.१ पहिलो चरण (आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा)	२१
२.४.२ दोस्रो चरण (यथार्थवादी धारा)	२३
२.४.३ तेस्रो चरण (मनोविश्लेषणवादी धारा)	२४

२.४.४ चौथो चरण (प्रयोगवादी धारा) २५
२.५ चितवनमा नाट्यचेतनाको उदय २७
२.६ निष्कर्ष २८

परिच्छेद : तीन

चितवनका सामाजिक नाटकहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन

३.१ पृष्ठभूमि २९
३.२ प्रकाश चापागाईंको बदला नाटकको विवेचना २९
३.२.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन ३०
३.२.२ शीर्षकविधान ३०
३.२.३ दृश्यविधान ३०
३.२.४ कथावस्तु ३०
३.२.५ चरित्रचित्रण ३१
३.२.६ द्वन्द्वविधान ३२
३.२.७ संवाद योजना ३२
३.२.८ पर्यावरण/परिवेश ३२
३.२.९ अभिनेयता ३३
३.२.१० शैलीशिल्प ३३
३.२.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ३३
३.३ मीनप्रसाद शर्माको घाइते सपना नाटकको विवेचना ३४
३.३.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन ३४
३.३.२ शीर्षकविधान ३४
३.३.३ दृश्यविधान ३४
३.३.४ कथावस्तु ३४
३.३.५ चरित्रचित्रण ३५
३.३.६ द्वन्द्वविधान ३६
३.३.७ संवादयोजना ३६
३.३.८ पर्यावरण परिवेश ३६
३.३.९ अभिनेयता ३७

३.३.१० शैलीशिल्प ३७

३.३.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ३७

३.४ रणेन्द्र बरालीको आफ्नै व्यथा नाटकको विवेचना ३७

३.४.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन ३७

३.४.२ शीर्षकविधान ३८

३.४.३ दृश्यविधान ३८

३.४.४ कथावस्तु ३८

३.४.५ चरित्रचित्रण ३९

३.४.६ द्वन्द्वविधान ४१

३.४.७ संवादयोजना ४१

३.४.८ पर्यावरण परिवेश ४१

३.४.९ जीवनदर्शन र उद्देश्य ४१

अध्याय : चार

चितवनका समस्यामूलक नाटकहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन

४.१ पुष्प आचार्यका नाटकहरूको विवेचना ४३

४.१.१ नेपाल गयो भन्दिनु है नाटकको विवेचना ४३

४.१.१.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन ४३

४.१.१.२ शीर्षक विधान ४४

४.१.१.३ दृश्यविधान ४४

४.१.१.४ कथावस्तु ४४

४.१.१.५ चरित्र चित्रण ४५

४.१.१.६ द्वन्द्वविधान ४७

४.१.१.७ संवाद योजना ४७

४.१.१.८ पर्यावरण/परिवेश ४८

४.१.१.९ अभिनेयता ४८

४.१.१.१० शैलीशिल्प ४८

४.१.१.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ४८

४.१.२ हाम्लाई निम्तो खोई त ? नाटकको विवेचना ४९

४.१.२.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ४९
४.१.२.२ शीर्षक विधान ४९
४.१.२.३ दृश्यविधान ४९
४.१.२.४ कथावस्तु ५०
४.१.२.५ चरित्रचित्रण ५०
४.१.२.६ द्वन्द्वविधान ५२
४.१.२.७ संवादयोजना ५३
४.१.२.८ पर्यावरण परिवेश ५३
४.१.२.९ अभिनेयता ५३
४.१.२.१० शैलीशिल्प ५३
४.१.२.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ५४
४.१.३ सम्झे आफ्नै हुन् नाटकको विवेचना ५४
४.१.३.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ५४
४.१.३.२ शीर्षकविधान ५४
४.१.३.३ दृश्यविधान ५५
४.१.३.४ कथावस्तु ५५
४.१.३.५ चरित्रचित्रण ५६
४.१.३.६ द्वन्द्व विधान ५८
४.१.३.७ संवादयोजना ५८
४.१.३.८ पर्यावरण परिवेश ५९
४.१.३.९ अभिनेयता ५९
४.१.३.१० शैलीशिल्प ५९
४.१.३.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ५९
४.१.४ विपरीत ध्रुव नाटकको विवेचना ६०
४.१.४.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन ६०
४.१.४.२ शीर्षकविधान ६०
४.१.४.३ दृश्यविधान ६०
४.१.४.४ कथावस्तु (वस्तुविन्यास) ६१

४.१.४.५ चरित्रचित्रण ६१
४.१.४.६ संवादयोजना ६३
४.१.४.७ पर्यावरण/परिवेश ६३
४.१.४.८ अभिनेयता ६४
४.१.४.९ शैलीशिल्प ६४
४.१.४.१० द्वन्द्वविधान ६४
४.१.४.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ६४
४.१.५ दुईटी स्वास्नीको पोइ बुद्धि पुऱ्याएको खोई नाटकको विवेचना ६५
४.१.५.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन ६५
४.१.५.२ शीर्षकविधान ६५
४.१.५.३ दृश्यविधान ६५
४.१.५.४ कथावस्तु ६६
४.१.५.५ चरित्रचित्रण ६६
४.१.५.६ संवाद योजना ६७
४.१.५.७ पर्यावरण परिवेश ६८
४.१.५.८ अभिनेयता ६८
४.१.५.९ शैलीशिल्प ६८
४.१.५.१० द्वन्द्वविधान ६८
४.१.५.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ६९
४.१.६ मैना नाटकको विवेचना ६९
४.१.६.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ६९
४.१.६.२ शीर्षकविधान ६९
४.१.६.३ दृश्यविधान ६९
४.१.६.४ कथावस्तु ७०
४.१.६.५ चरित्र चित्रण ७०
४.१.६.६ द्वन्द्वविधान ७२
४.१.६.७ संवादयोजना ७२
४.१.६.८ पर्यावरण/परिवेश ७३

४.१.६.९ अभिनेयता ७३
४.१.६.१० शैलीशिल्प ७३
४.१.६.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ७४
४.१.७ पर्खेर बस्दा पनि नाटकको विवेचना ७४
४.१.७.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ७४
४.१.७.२. शीर्षक विधान ७४
४.१.७.३ दृश्यविधान ७५
४.१.७.४ कथावस्तु (वस्तुविन्यास) ७५
४.१.७.५ चरित्रचित्रण ७६
४.१.७.६ द्वन्द्वविधान ७७
४.१.७.७ संवादयोजना ७७
४.१.७.८ पर्यावरण परिवेश ७८
४.१.७.९ अभिनेयता ७८
४.१.७.१० शैलीशिल्प ७९
४.१.७.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ७९
४.१.८ देश खान हुन्न नाटकको विवेचना ७९
४.१.८.१ लेखन मञ्चन प्रकाशन ७९
४.१.८.२ शीर्षकविधान ८०
४.१.८.३ दृश्यविधान ८०
४.१.८.४ कथावस्तु/वस्तु विन्यास ८०
४.१.८.५ चरित्रचित्रण ८१
४.१.८.६ द्वन्द्वविधान ८२
४.१.८.७ संवादयोजना ८२
४.१.८.८ पर्यावरण/परिवेश ८२
४.१.८.९ अभिनेयता ८३
४.१.८.१० शैलीशिल्प ८३
४.१.८.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ८३
४.१.९ को राम्रो नाटकको विवेचना ८४

४.१.९.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ८४
४.१.९.२ शीर्षकविधान ८४
४.१.९.३ दृश्यविधान ८४
४.१.९.४ कथावस्तु ८५
४.१.९.५ चरित्र चित्रण ८५
४.१.९.६ संवादयोजना ८६
४.१.९.७ पर्यावरण/परिवेश ८६
४.१.९.८ अभिनेयता ८७
४.१.९.९ द्वन्द्वविधान ८७
४.१.९.१० शैलीशिल्प ८७
४.१.९.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ८७
४.१.१० जान दिन्न नाटकको विवेचना ८८
४.१.१०.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ८८
४.१.१०.२ शीर्षकविधान ८८
४.१.१०.३ दृश्यविधान ८८
४.१.१०.४ कथावस्तु ८९
४.१.१०.५ चरित्रचित्रण ८९
४.१.१०.६ द्वन्द्वविधान ९०
४.१.१०.७ संवादयोजना ९१
४.१.१०.८ पर्यावरण/परिवेश ९१
४.१.१०.९ अभिनेयता ९२
४.१.१०.१० शैलीशिल्प ९२
४.१.१०.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ९२
४.१.११ केही गर्न दिऊँ यही मर्न दिऊँ नाटकको विवेचना ९३
४.१.११.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ९३
४.१.११.२ शीर्षकविधान ९३
४.१.११.३ दृश्यविधान ९३
४.१.११.४ कथावस्तु (वस्तुविन्यास) ९४

४.१.११.५ चरित्रचित्रण ९४
४.१.११.६ द्वन्द्वविधान ९५
४.१.११.७ संवादयोजना ९६
४.१.११.८ पर्यावरण परिवेश ९६
४.१.११.९ अभिनेयता ९६
४.१.११.१० शैलीशिल्प ९६
४.१.११.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ९७
४.१.१२ झ्याउरेको बाउ नाटकको विवेचना ९७
४.१.१२.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन ९७
४.१.१२.२ शीर्षकविधान ९७
४.१.१२.३ दृश्यविधान ९७
४.१.१२.४ कथावस्तु ९८
४.१.१२.५ पात्रविधान/चरित्रचित्रण ९९
४.१.१२.६ द्वन्द्वविधान ९९
४.१.१२.७ संवादयोजना ९९
४.१.१२.८ पर्यावरण परिवेश १००
४.१.१२.९ अभिनेयता १०१
४.१.१२.१० शैलीशिल्प १०१
४.१.१२.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य १०१
४.१.१३ श्रीमती, दान र धर्म नाटकको विवेचना १०२
४.१.१३.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन १०२
४.१.१३.२ शीर्षकविधान १०२
४.१.१३.३ दृश्यविधान १०२
४.१.१३.४ कथावस्तु १०३
४.१.१३.५ चरित्रचित्रण १०३
४.१.१३.६ द्वन्द्वविधान १०५
४.१.१३.७ संवादयोजना १०५
४.१.१३.८ पर्यावरण परिवेश १०५

४.१.१३.९ अभिनेयता १०५

४.१.१३.१० शैलीशिल्प १०५

४.१.१३.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य १०६

४.१.१४ अन्तिम लास नाटकको विवेचना १०६

४.१.१४.१ लेखन मञ्चन र प्रकाशन १०६

४.१.१४.२ शीर्षकविधान १०६

४.१.१४.३ दृश्यविधान १०७

४.१.१४.४ कथावस्तु १०७

४.१.१४.५ चरित्रचित्रण १०८

४.१.१४.६ द्वन्द्वविधान ११०

४.१.१४.७ संवादयोजना ११०

४.१.१४.८ पर्यावरण/परिवेश ११२

४.१.१४.९ अभिनेयता ११२

४.१.१४.१० शैलीशिल्प ११३

४.१.१४.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य ११३

४.१.१५ अर्को नोबेल पुरस्कार नाटकको विवेचना ११३

४.१.१५.१ लेखन, मञ्चन प्रकाशन ११३

४.१.१५.२ शीर्षकविधान ११४

४.१.१५.३ दृश्यविधान ११४

४.१.१५.४ कथावस्तु ११४

४.१.१५.५ चरित्रचित्रण ११५

४.१.१५.६ द्वन्द्वविधान ११७

४.१.१५.७ संवादयोजना ११८

४.१.१५.८ पर्यावरण परिवेश ११९

४.१.१५.९ अभिनेयता ११९

४.१.१५.१० शैलीशिल्प १२०

४.१.१५.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य १२०

४.१.१६ मनहरूको पुनर्मिलन नाटकको विवेचना १२०

४.१.१६.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन १२०
४.१.१६.२ शीर्षकविधान १२०
४.१.१६.३ दृश्यविधान १२१
४.१.१६.४ कथावस्तु १२१
४.१.१६.५ चरित्रचित्रण १२१
४.१.१६.६ द्वन्द्वविधान १२३
४.१.१६.७ संवादयोजना १२३
४.१.१६.८ पर्यावरण/परिवेश १२४
४.१.१६.९ अभिनेयता १२५
४.१.१६.१० शैलीशिल्प १२५
४.१.१६.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य १२५
४.१.१७ समयान्तर नाटकको विवेचना १२६
४.१.१७.१ लेखन मञ्चन प्रकाशन १२६
४.१.१७.२ शीर्षकविधान १२६
४.१.१७.३ दृश्यविधान १२६
४.१.१७.४ कथावस्तु (वस्तुविन्यास) १२७
४.१.१७.५ चरित्रचित्रण १२७
४.१.१७.६ द्वन्द्वविधान १३०
४.१.१७.७ संवादयोजना १३०
४.१.१७.८ पर्यावरण/परिवेश १३१
४.१.१७.९ अभिनेयता १३१
४.१.१७.१० शैलीशिल्प १३१
४.१.१७.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य १३२
४.१.१८ खोज नाटकको विवेचना १३२
४.१.१८.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन १३२
४.१.१८.२ शीर्षकविधान १३२
४.१.१८.३ दृश्यविधान १३२
४.१.१८.४ कथावस्तु १३३

४.१.१८.५ चरित्रचित्रण १३३
४.१.१८.६ द्वन्द्वविधान १३५
४.१.१८.७ संवादयोजना १३५
४.१.१८.८. पर्यावरण/परिवेश १३६
४.१.१८.९ अभिनेयता १३७
४.१.१८.१० शैलीशिल्प (भाषाशील्प) १३७
४.१.१८.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य १३७
४.१.१९ हराएको सूर्य नाटकको विवेचना १३८
४.१.१९.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन १३८
४.१.१९.२ शीर्षविधान १३८
४.१.१९.३ दृश्यविधान १३८
४.१.१९.४ कथावस्तु १३८
४.१.१९.५ चरित्रचित्रण १३९
४.१.१९.६ द्वन्द्वविधान १४१
४.१.१९.७ संवादयोजना १४१
४.१.१९.८ पर्यावरण/परिवेश १४२
४.१.१९.९ अभिनेयता १४२
४.१.१९.१० शैलीशिल्प १४३
४.१.१९.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य १४३
३.५ निष्कर्ष १४४

अध्याय : पाँच

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ परिचय १४५
५.२ अध्याय : एकको निष्कर्ष १४५
५.३ अध्याय : दुईको निष्कर्ष १४५
५.४ अध्याय : तीनको निष्कर्ष १४७
५.५ अध्याय : चारको निष्कर्ष १४७
५.६ समग्र निष्कर्ष १४९

सन्दर्भसामग्रीसूची **१५१**